

„Nem vagyok hajlandó elfogadni a zene kivonulását a költészetből”

BESZÉLGETÉS FALUDY GYÖRGGYEL

– *Az utolsó két évtized dátumaiból úgy tűnik, hogy a vándorévek véget értek. Toronto, Vancouver, Portsmouth, London, Chicago, Tanger, Madrid, Valencia, Dubrovnik stb. után a legutolsó évek versei alatt Budapest szerepel a kelezésben. Valóban a megnyugvás időszaka jött el?*

– Bizonyos mértékig igen. Az a demokratikus átalakulási folyamat hozott haza, amely ugyan még gyenge, de remélem, győzedelmeskedni fog. Ilyen szempontból a megnyugvás állapota ez, de nem a nyugalomé. Erről szó sincsen addig, amíg élek, és ez már nem olyan nagyon sok.

– *Szellemi vándorútjainak bizonyítékeként már csaknem 50 évvel ezelőtt megjelent egy műfordítás-gyűjteménye, az Európai költők antológiája, legutóbb pedig vaskos kötetben tette közzé világirodalmi kalandozásait, 1400 vers fordítását. Van-e összefüggés a térbeli és szellemi kalandozások között? Egyáltalán fordításoknak tekinthetők-e azok a művek, vagy inkább a Papp Tibor-féle kifejezéssel vendégszövegeknek, hiszen ezek átköltések? Inkább saját magáról beszél bennük.*

– Úgy kezdődött az egész, hogy a 30-as években nagyon kevés olyan saját verset jelentethettem meg, amelyek miatt az újságot el nem kobozták vagy be nem tiltották volna, a nyomda és a szerkesztőség pedig tönkre ne ment volna. A Villon-fordítások esetében más volt a helyzet. Amikor a bécsi egyetemre mentem, itthon felejtettem a Villon-kötetemet, a bécsi egyetem nagykönyvtárából egy professzor kikölcsönözte a könyvtárit, és soha nem adta vissza. A verseket úgy kezdtem „fordítani”, hogy beletettem mindazt, amit ha a saját verseimben megírok, akkor elkobozzák a kötetet. Így történt, hogy a Nagy Testamentum 384 sorából 381 sor van tőlem, és csak három Villontól, semmi több. Ez 32, 33-ban volt. Akkoriban nagy lelkesedéssel fogadták és keserűen támadták.

– *De fordításaiban nem mindig ezt a módszert követte.*

– Bizonyos mértékig hozzászóltam ahhoz, hogy a verset a magam módján fordítom. Ez persze nem azt jelenti, hogy például egy Goethe- vagy egy Catullus-versben nagyon messze mentem el az eredetitől. Leginkább ott tértem el, ahol a szövegben helyi fordulatokat találtam. Egy arab vers általában azzal végződik, hogy a költő négy sorban bocsánatot kér, hogy ezt a verset írta, mondjuk Háfiz. Ez a magyar olvasótól idegen. Vannak olyan költők is, akiket magyarra úgyszólván nem lehet lefordítani, mert nyelvileg olyan nagyszerűek. A jelenleg élő angol költők különösen, például Auden. Ezeket nem lehet szövegűen fordítani, mert ugyanaz magyarul tűrhetetlen, ezért más stílárius mókát kell kitalálni.

Én a világirodalmat egészen tekintetem, nem úgy, mint általában a nagy antológiák, a németek vagy a franciák, amelyek közölnek kétszáz francia verset és öt kínait. Próbáltam összeszedni mindazt, ami igazán jó. '37-ben kezdtem el, és egy életen át csináltam. Az Új Időktől kaptam megbízást, hogy szerkesszek egy nagy antológiát, le is fordítottam száz verset, javarészt angolt. Aztán idővel szerencsém is volt, mert 1940-ben már arab földön éltem, aztán Torontóban, ahol kínai tanár és diák barátaim is vol-

tak, így közelebb jutottam a forrásokhoz. (A perzsát kivéve.) Így értettem meg azt, hogy a kínai versben nincs múlt és jelen, nincs én, te, ő, hanem minden úgy van, hogy „elmegy”. Elmegy a hegy, a köd, a bizonytalanság. Mármost hogy egy szerzetes van-e fönny a hegyen, vagy én megyek föl, az én megítélésemről függ, a versben nincs benne. Szóval egy verset három-, négy-, ötféleképpen is lehet magyarázni, és magyarázzák is. Rengeteg verset írtak, van olyan költő, akitől 10000 vers maradt fenn, és csak a leg-híresebbeknél van elfogadott magyarázat. A legbüszkébb a kínai versfordításaimra vagyok – a Táora, amely a kötet legjelentősebb része; 185 vers van belőle –, eddig ugyanis japán és kínai verseket német fordításból ültettek át magyarra, még Kosztolányi is. Képes Géza meg egész egyszerűen úgy fordított, hogy a meglevő kínai szövegeket megcsinálta magyarul. Azért nem értek vele egyet, mert a kínai is mást olvas belőle, mint ami le van írva.

– *Milyen egyéb nehézségek adódnak még a fordításkor?*

– Például a versmérték. A görög és a latin nyelv és irodalom háttérbe szorulása miatt ma már egy klasszikus stófaszerkezet is szabadversnek hat. Az a Berzsenyi-sor például, hogy: „Romlásnak indult hajdan erős magyar” már prózának hat, és nem az az ógörög versforma, aminek régebben olvasták. Csak a hexameter maradt meg, mert a daktilus még érződik magyarul. De ezt is lehet a magyar nyelv természetével ellenkezően csinálni, pl. ez a Kisfaludy-sor: „Hős vértől pirosult gyásztér sóhajva köszöntlek” nincs magyarul, ennek semmi köze a mi nyelvünkhöz.

– *Ez eldönti azt a régi vitát is, mely Petőfi Szeptember végén című verse körül folyik, mert eszerint azoknak van igazuk, akik felütéssel kezdődő, daktilusi verselésűnek tartják: „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok”.*

– A magyar ritmus még a jambusban is megtartható. Ezt bizonyítja Kosztolányi, aki ösztönösen bár, mégis remekül tartotta meg az első szótag hosszúságát a jambusban, pl. így: „Ma láttam én a holtakat”. Babits teljesen eltávolodott ettől, és ha egyszerű embernek olvasom az általa nem ismert Babits-verset, nem tudja megérteni annak komplikált és szigorúan tartott ritmusát.

– *Azt írja Apámhoz című költeményében: „Milyen szelíden / kértél: ne menjek el tücsöknek; / nem hallgat tücsköt senkisésem.” Mégis egész életét „tücsökként” élte le. Ha újra kezdhetné, ma is ezt tenné?*

– Igen, ezt. Kilencéves koromban ugyan még festő akartam lenni, mert a világ szépségeit a legegyszerűbben, legtermészetesebben a festő tudja visszaadni. De áttértem a költészetre, mert kétségbeesve láttam, hogy rajzaimnak még a vázlata sem igaz, mert nem ismertem a perspektívát, és azt hittem, hogy nekem kell kitalálnom. És nem sikerült kitalálnom. Nem tudtam, hogy ezt meg lehet tanulni például egy könyvből. Ezért már kilencéves koromban verseket írtam, de nagyon rosszakat.

– *Az Egnémely amerikai költőnek című versében elutasítja az avantgárdot: „Lisztet fingó bohócok”-nak nevezi a címzetteket. Miért ez az engesztelhetetlennek látszó indulat?*

– Mindig mérsékeltem magamat velük szemben, mert ez szinte kötelező volt. Mindenekelőtt az volt velük a bajom, hogy nem vagyok hajlandó elfogadni a zene kivonulását a költészetből. Most itt nem csupán a ritmusról, rímről van szó, hanem a zenéről, hogy a sorokat önkényesen, patetikusan tördelik. Még André Breton is nyelviileg kötetlen, modern, üres verseket írt. Egyszer 1938–39-ben megkért engem arra Párizsban, hogy – mivel tudok németül – írjak egy levelet Freud Zsigmondnak Londonba, és kérem meg, hogy írjon előszót ahhoz az antológiához, melyet ő válogat élő modern francia költőktől, akik egy-egy versben az álmukat mondják el. Bár kínos

volt számomra, megírtam a levelet, és Freud azt írta vissza, amit vártam: valakinek az álma – anélkül, hogy az illető körülményeit, életét ismernénk – önmagában leírva teljesen értéktelen és jelentéktelen. Nem is vállalta a bevezetőt. Breton boldog volt, hogy Freud válaszolt, és ezt a német levelet hozta le előszónak. De hogy magyar példát is említsek: az utóbbi időben, amióta itthon vagyok, nem láttam senkit, hogy Kassák-verseket olvasott volna. Én öt személy szerint nagyon szerettem, bátor és derék ember volt, de amit versben írt, azt én túrhetetlennek tartom. Füst Milánnal szemben már enyhébb vagyok, mert ott, ha nem is mindenütt, de van értelem. Üres formalitásnak tartom például azt, hogy a vers négyszögletű vagy kör alakú, vagy templom formájú legyen (már a régi görögök és latinok is írtak ilyeneket). A vers nem kívánja azt, hogy kocka formájú legyen, ezeket csak heccből írták, ha szabad így mondanom.

– *Akkor a „200 szonett” ellentámadásnak fogható fel az avantgárd ellen?*

– Én ezt a kétszáz szonettet inkább útijegyzetnek gondoltam. Egy vagy két versben mentem csak neki a kortárs költőknek, elsősorban az amerikaiaknak, akik nagyon sok verset írtak, de igazi költészetet nagyon keveset lehet ott találni.

– *A szonett valami állandóságérzést ad?*

– Igen. Rendkívül bonyolult műfaj, 14 sorba 30 vagy 40 sor tartalmát kell összepréselni. Ha egyetlen üres sor van benne, nem ér semmit az egész, összeomlik. A hosszúversben lehet egy-két üres sor, a szonettben nem. Annak tökéletesnek kell lennie, az utolsó sornak különösen. Ha az ember szonettet ír, legokosabb, ha először a 14. sort írja meg. Az első 13 sornak is jónak kell lennie, de az utolsó kitűnő legyen!

– *Költészetének, életének alapélménye a vándorlás, a szerelem és az anyanyelv. Valóban ilyen meghatározó ez a „szentháromság” művészetében?*

– Bizonyos mértékig igen. Köztük a legidegenebb a vándorlás volt, amit megszoktam, talán meg is szerettem, kivéve az utolsó tíz évet, mert teljesen kilátástalannak tűnt, hogy hazajöhetek. A szerelemnek nagyon sokat köszönhetek, sok boldogságot, keserűséget is persze. A feleségem, akit nagyon szerettem, egész fiatalon halt meg. Sok verset írtam erről. Olyan is van, amit még mindig nem adtam ki, mert még mindig nagyon fáj. A szerelem mondhatatlanul fontos az életben, és ezt nem csak materiális szempontból értem.

– *A kiábrándultság feltűnő motívuma az utóbbi évtizedek költészetének.*

– Meglep ez az észrevétel. Tényleg így van? Ennek egyik oka talán az a felismerés, amelyre az 50-es évek végén döböntem rá; hogy a technikai civilizáció miatt a Föld halálra van ítélve. Már '57-ben láttam Londonban azt a folyamatot, amit itthon, Magyarországon most kezdünk érzékelni a gólyák, a rákok pusztulása láttán. A Dunántúlon minden harmadik fa elsorvadt már, ezután következik a fűnek, a fának, a búzának, a zabnak a teljes tönkretétele, a halak, majd minden állat elpusztulása. Gázmaszkot kell fölvennünk, a házak lefelé épülnek a föld alá, ahol tisztított levegőt fogunk szívni, aztán jönnek az ezzel járó betegségek, a torzszülöttek.

– *Három Faludy-kötetet borít Bosch-illusztráció. Ezeket a költő választotta?*

– Az utolsó könyvem, a Dobos az éjszakában című verseskötetem megjelenése előtt Rómában voltam. Elfelejtettem megmondani a kiadómnak, hogy valami Bosch-képet tegyen a borítóra. Mire megjöttem, megjelent a könyv, és Bosch volt rajta. Szóval neki is ugyanez volt az érzése, hogy Bosch-képet kell rátenni. Érdekes, hogy Bosch számára csak Pokol van és Föld. Hogy úgy mondjam, a Föld egyúttal a Mennyország. Azért örültem a kiadóm képviselésének, mert Bosch képein az az objektív féltés fogalmazódik meg, hogy a világ a pusztulás felé megy.

– A „200 szonett” címlapján is Bosch-kép van: egy hárfára fölfeszített költő. Vagyis „tücsök”-nek lenni ilyen megfeszítettség?

– Az. Van egy bizonyos kényszer. Az ember ír egy verset, és hirtelen azt érzi, hogy saját erején kívül sikerült egy egész tűrhető verset írnia, és ez az első tűrhető vers, és egyúttal az utolsó. És aztán a következővel is ugyanígy van. A versírást nem lehet megtanulni. Megtanulhatatlan. A költő állandóan fél, mert úgy érzi, hogy túl sokat se szabad írni, viszont túl keveset se, mert akkor nem tudja megírni azt, ami van. Maga a művelet nem ellenőrizhető. Leülök verset írni délután kettőkor. Miután este tízre három sor van kész, feladom. Fél év múlva vagy két év múlva – bármikor történhet ez – reggel négykor az ágyban eszembe jut ez a vers, fölkelek, és hétig, nyolcig valószínűleg megírom. És van olyan is, amikor meg akarok írni egy verset, és egész más lesz, mint amit elterveztem. Szóval kimegy a kezemből, nem az én szándékom szerint íródik. Néha azt érzem, hogy a rossz sorokat én írom, a jó sorok – egy pár – meg ott vannak a papíron. Hogy kerültek oda? Nem az én fejemből jöttek. Aztán én rohamszerűen írok verseket. A kétszáz szonettből az utolsó százat harminc nap alatt írtam itt Pesten, mert a szövegek, illetőleg a jegyzetek Torontóban maradtak. A kiadóm sürgetett, és mivel emlékezetből nem tudtam többet, mint tizenöt sort, hát hozzáírtam még ezernégyszáz sort, száz szonettet.

– Az ihlető élmények, a költői motívumok között nem említettük a hazatalálás élményét. A jövő ítésze ezt is meghatározónak ítélné majd?

– Azt hiszem, igen. Bizonyos mértékig vigyázok, hogy az aktualitásokkal ne foglalkozzam, amiket egy éven belül elvisz az idő. Megérkezésem után nagy örömmel láttam, hogy itt még mindig olyan élénk kulturális élet folyik, amihez hasonlókat New Yorkban talán igen, de Kanadában egyáltalán nem lehet találni. A legnagyobb öröm számomra az volt, hogy az ember beszélgethet az emberekkel. Odakinn hiába beszélgetek, egy határon túl az őszinteség nem megy. Ott nincs komoly beszélgetés, hogy úgy mondjam, duma van. Nyolcvanhárom évemből hatvanháromat töltöttem távol, és ha az utcán megyek, még mindig csodálkozom, hogy itt mindenki magyarul beszél. Ha föl-ébredek, mindig azt hiszem, hogy az utolsó három év csak álom volt, mert az következett be, ami után vágyódtam, de nem reméltem, hogy megérem. Nagyon jó itthon.

Budapest, 1993. november 11.

Erdélyi Erzsébet – Nobel Jván